

Mint olvasót rettentően zavart (feltehetően, mert nincs meg bennem a „konzisztens végiggondoláshoz”, illetve a kellő intenzitású elmélyültséghez szükséges képesség, a „tökegyszerűség”, 205–206.), hogy egy magát esszéírónak valló személynek nincs egyéni, világértésének és -értelmezésének kifejezésére alkalmas esszényelve: nem létezik egy „sajátos” beszédmód, amely összefogná, felismerhetővé tenné kötetének „írásnyelvét”.

„Csak egy szabály van: csókolni kell! Ott, ahol kell, akkor, amikor kell, azzal, akivel kell. Így lesz igazi a csók, igazi az ember. Hogyan valósul meg mindez? Titok, de nyilvánvaló. Mindenki maga kell hogy megfelejtse a titkát, megtalálja a módját, noha nem maga éri el csókját . . .” (*De savio*, 218.) Ez lenne a bevezető írás ígérete szerinti „egyszerű és közérthető válasz . . . egy sor” kérdésünkre? Ezt „magam kell hogy megfejtsem”!

Noha nehéz bizonyítani, véleményemet nem befolyásolta Mészárosnak a női életről alkotott pejoratív véleménye. Azt írtam le, hogy – meglátásom szerint – a befogadó, köztük én (objektív mércék értelmében; korra, nemre, fajra etc. való tekintet nélkül), „miért is olvas esszéket”.

BENCE Erika

ELŐTTED A SEMMI

Tar Sándor: *A térkép szélén*. Magvető, Budapest, 2003

Olvasásom mikéntjéért Tar Sándor novellái esetében a vajdasági magyar irodalom nyújtotta komparatív lehetőség befolyásolja. Belejátszik novellaértésembe Herceg János Gerard-képe, a bohócé, vagy a zombori utcákon kődorgó, egyszerre szárnalmas és nevetséges Kekez Tunáé, de az analogikus párhuzamot Gobby Fehér Gyula kilencvenes éveket jelölő novellisztikájában határozom meg. Gobby Fehér esetében három novelláskötet (*Tekergők* [1996], *A sötét árnyéka* [1999], *A tűz közepéből* [2001]) mutatja azokat az alakulástendenciákat, amelyeket Tar Sándornál *A mi utcánktól* a jelen kötetig húzhatunk meg.

Tematikai szempontból a társadalom peremén (a „térkép szélén”) hánykódókról, a „jólvasaltak” társadalmából (mint irodalmi elődjük, Kakuk Marci) „kiszorultak”-ról szóló irodalom ez, hősei tekergők, kallódók, egygyűiek, bolondok, „mások”. Műfaji szempontból ehhez a novella feszes ívét lebontó, az elbeszélést és a leírást többször „beszédszerűséggel” (a szereplők monológjaival, vagy a belső beszéd alakzataival) váltó rövidtörténet képez adekvát formát. Ha a novellát egyenes vonalvezetésű, egyetlen eseményre és csattanóra koncentráló, lezáruló/zárt elbeszélő műfajnak tekintjük, a rövidtörténetet töredékes, lezáratlan szerkezetként határozhatjuk meg, melynek lezáratlansá-

ga a kimondatlan/kimondhatatlan érzések, léttartalmak felé nyitja meg a befogadói képzeletet. Mind Tar Sándor, mind Gobby Fehér prózája ebben az irányban módosította a klasszikus novellaszerkezetet.

A *térkép szélén* darabjai közül elsősorban a *Mindenki tudja* és a *Frédi, a fotográfus* című rövidtörténet épül a beszédformálás alakzataira. Nem csupán egyes szám első személyű narrációról van szó bennük, hanem az autentikus beszédmondói szituáció reprodukciójáról, ahol a beszélő a hallgatóság közreműködésére, a visszajelzés (az olvasó esetében a „történő, produktív megértés”) lehetőségére is számít. Ezt jelzi a befogadói figyelem felhívását célzó novellakezdet, az első mondat, amely konkrét felszólítás („Lehet találgatni, de nem újság . . .”, *Mindenki tudja*), illetve egy érzellemmel, indulattal telített kijelentés („Nem vártam én semmiféle ünneplést, sem jutalmat, azt sem [. . .] de . . .”, *Frédi, a fotográfus*). Mindkét szövegben az élőbeszéd mechanizmusa érvényesül, ahol a befogadóhoz való odafordulásnak konkrét nyelvi jelei vannak: „Na, csak példaképp mondom . . .”, „Nem szaporítom a szót . . .” etc. A figyelemfelhívó (felkiáltást, felszólítást, különleges tartalmat kifejtő) kezdőmondat a mindentudó, részvevő, rálátó/összegez, idéző vagy személytelen elbeszélő történetformálására is jellemző Tar prózájában: „Micsoda nyár volt!” (*Nándi néni*), „Boldogtalan ember az, ki hajnalban ébred . . .” (*A rosszlábú Váradai kertje*), „Aki egy kicsiny, alig bútorozott szobában lakik, annak nemigen vannak például látogatói . . .” (*Hidegfront*) etc. A Tar-szövegek többsége építkezési módjában is eltér a hagyományos novellaszerkezettől. A novella történetet építő, azt megoldásig/lezárásig vezető műfaj. A *térkép szélén* rövidtörténeteinek többségére viszont ún. decameroni novellakezdet jellemző: első bekezdése a történet lényegi összefoglalása, míg a novella e történet lebontása (kifejtése); ami elmondásra/elbeszélésre kerül benne, poénon, megoldáson túlvezető narráció, jellegét tekintve inkább a ballada epikus szerkezetéhez mérhető.

A kötetzáró *Asszonyok feketében* című szövegben gondolat- és párbeszéd-töredékek váltják az elbeszélői közléseket. Ez a novella a kötet – beszédszerűséget és töredékességet (a Tar-próza „nyelvét”) reprezentáló – metaszövege is. A belső beszéd formáitól elválaszthatatlan elbeszélés itt már teljesen leépült, széttört novellaszerkezetet eredményez, míg a két szereplő megnyilatkozásai sem a kölcsönösséget és az információcserét feltételező párbeszéd, sem a gondolati szervezethez épülő „magánbeszéd” követelményeinek nem felelnek meg. Ugyanakkor hitelesen tükrözik a „peremlétre szorultság” léthelyzetéből következő gondolati/lelki leépülés karakterjegyeit. Az összehasonlítás-hoz példát szolgáltató Gobby Fehér-próza is többnyire a beszédszerűség formáira épül: valamilyen mesélésre való felhívást követően (pl.: „Mesélje el, Pali bátyám, mikor Krumpilval sétált a Futaki úton . . .”, *Szárzsföldi vadak*)

mondják el hősei életük egy kalandját, emlékezetes, vagy tragikus eseményét, olykor egész élettörténetüket úgy, hogy közben beszéljük önállósul, elválík a kerettörténetől és az elmondott eseményen túl egy-egy élménymozzanat, történésor emelkedik egy elvontabb (etikai) szintű gondolkodás, vagy megértési kísérlet középpontjába; legtöbbször a végzet hatalmáról szólnak történeteik. Az elbeszélő „benne van”, szereplője a (keret)történetnek, illetve maga is a „mesélő” hős közönségéhez tartozik (esetleg ő maga az egyetlen hallgató), így az autentikus mesemondói szituációnak is részese: szövegszerű megnyilatkozásai a befogadó közvetlen reakcióit jelentik. Gobby Fehér egymást követő kötetei ugyanazt az alcímet (*Újvidéki Dekameron*) viszik tovább, ami a dekameroni szituáció hatását jelöli létrejöttükben. A kulcsszöveg (mint Tarnál az *Asszonyok feketében*) második kötetének (*A sötét árnyéka*) 1993-ra datált (s ez a legújabb kori térségi háborúk szempontjából paradigmaticus jelentőségű évszám!) *Töltsétek meg az embereknek zsákjait* című utolsó szövege, amelyben egy olyan író portréja bontakozik ki előttünk, aki a „fikció fölényével”, azaz a teremtett világ képével takarja el a mind ellenségesebbé alakuló való világ képét. A (dekameroni jellegű) kivonulás helyszíne a lakás „fehér ege” alatti tér, ahova a történetmondó nem potenciális hallgatóságával, hanem saját képelele termékeivel, állandó novellahőseivel (Tragaccsal, Messzikkével, Gicccel, Kancsárral, Bölömmel, Lekvárral etc.) vonul el, hogy körülülve az írógépet, emlékezzenek történeteikre, „mert mindenkinek vannak különös történetei” (*Megemésztyjük a mi esztendeinket*).

Mind a Tar-prózának, mind Gobby Fehér történeteinek megvan a maga specifikus irodalmi térvilága („kis világa”), amely a társadalmi peremlétre szorultsággal szinkronban az „istenhátamögöttiség” jegyét viseli magán. Tarnál a Görbe utca, a városon kívül eső peremvidék („a térkép széle”), Gobby Fehér novelláiban viszont Újvidék külterülete, a magyarlakta Telep, illetve a Köves (a Holt-Duna) vidéke az a hely, ahol a „lecsúszottak-tekerők” élnek (kallódnak), isznak mértéktelenül (a Görbe utcaiak „a Misinél”, a telepiek pedig a Fállábú kocsmájában), s mesélik életük történetét, amely rendszerint egy más életlehetőségről, egy jobb-szebb (tisztességesebb, kalandosabb, nagyszerűbb, sőt: hősiebb) élet vágyáról, megvalósítási kísérletéről, illetve annak kudarcáról szól. Tar hőseit a munkanélküliség és a kisember („a munkás”) életlehetőségeinek beszűkülése („. . . ebben az utcában is majd’ mindenki állás nélkül van, de ha jól megnézzük, a fél falu itthon lebzsel vagy a kocsmában, ez az emberpiac : . . .”, *Mindenki tudja*) taszította peremvidékre, míg Gobby Fehér novelláinak szereplői csavargók, pitiáner bűnözők (alapjában véve „tisztességesek”), akiktól a helyzetbe való „beleszületés” elrendeltsége, a fátum zárja el a konszolidáltabb életvezetés útját, illetve a háború „sötét árnyéka” vetül rájuk. A valóság képe mindkét elbeszélői világban fokozatosan sötétül

el, s válik teljesen kilátástalanná. Állandó hőseik (Tarnál dorogik, béresek, árvajolánok, vereslacik, Gobbynál Bölöm és a többiek) „egy idő után” (néhány novellaciklust követően: Bölömék pl. az ötvenedik dekameroni novellát követően) kilépnek e szövegvilágból (mert megváltozott a világ és a róla szóló beszéd lehetősége), s jönnek helyettük mások, még ellehetetlenültebb sorsokkal. A köteteket alkotó novellesorok ezért (Tarnál is, Gobbynál is) a lelki értelmű „alászállás” folyamatát is tükrözik. Míg a Görbe utca lakói és a telepí tekergők is rendelkeznek egyfajta kópé-öntudattal (a világ dolgai felett érzett fölényes derű képességével), elutasítják azt és nem is szeretnének megfelelni a „jólvasalt” társadalom szabályainak, addig a helyükbe lépők sorsa már csak egysíkúan tragikus: lelki értelmű zavarodottság, testi-lelki leépülés jellemző rájuk. Gobby hősei esztében ez töredékes-zilált beszédükben (*A hajlék oszlopa, A halálnak démona* – A sötét árnyéka), illúziók és hallucinációk befolyásolta világlátásukban mutatkozik meg (*Követünk idegen isteneket* – A sötét árnyéka, *Nyelvének bilincs, Ki állhat meg, Táborba szállnak együttesen* – A tűz közepéből), míg Tar Sándor az anyagi és szellemi ellehetetlenülésnek ezt a végső állapotát az ábrázolás naturalisztikusságával fokozza, teszi erőteljessé. Döbbenetek az ember kiszolgáltatottságáról, elállatiasodásáról és megalázkodásáról szóló történetek: a vérebe helyére lépő, ennivalóért egymás ellen élethalálharcot vívó nincstelének (*Előtte a küzdés*), az embertelenség világában (*Hidegfront, Tétre nyár, Ünnepek után*), a lelketlen munkaadók (*Üzleti ajánlat, Humán szolgálat, Nellike*), vagy a munkanélküliség-hajléktalanság, éhség-nincstelenség (*Mindenki tudja, A rosszlábú Váradi kertje, Szilvia, Asszonyok feketében*) hálójában hánykódók, tudatlanságuknak (*Nándi néni, Az ígéret*) vagy szenvedélyeiknek-indulataiknak (*Voláre, Varga őrnagy*) kiszolgáltatottak, a lecsúszottak, együgyűek és bűnösök (*Ház a térkép szélén, Indul a nap*) történetei. Van ezekben a novellákban minden: emberkínzás, nemi erőszak, szexuális deviancia, gyilkosság, kábítószerelés, alkoholizmus, guberálás, ételért való megalázkodás (pl. a macska- vagy kutyaeledel eltulajdonítása, a kóbor kutyák befogása) etc. Különösen megrázóak azok a történetek, illetve képek, amelyek az emberi tartás és büszkeség végső feladásáról szólnak, ennek folyamatát, pillanatait rögzítik: azt az eseménysort (a biztos egzisztencia elvesztése, a család széthullása, pótcselekvésbe menekülés, elmagányosodás), illetve lélektani leépülés-folyamatot (a kiszolgáltatottság felismerésétől a fizikai-lelki elzúllásen át az önfeladásig), melynek során az ember elveszíti humán kvalitásait és elállatiasodik: „Jött egyre közelebb a kamionhoz, én meg alatta, most mit csináljak? Csalta a macskákat az ennivalóhoz, lehajolt, mutatta volna nekik a tányért, akkor vett észre. Meglepődött. Mit keres maga itt, kérdezte. Mondom, ennék. A macskáknak úgysem kell.” (*Mindenki tudja*); „... és ahol tegnap, ma ugyanott morgott, vicsgorgott a szomszéd két kutyája. Zoli is morgott egyet, de most

másképp, vidáman, játékra készen, aztán az alvó Szilviára pillantott egy utolsót, nagyot nyelt a kannásborból, és négykézlábra ereszkedve a kutyákhoz ment. Farkcsóválva, ugrándozva fogadták a közeledését. És délben is, mikor a csontokért ment” (*Szilvia*).

Egy végtelenül sötét társadalomkép és kilátástalan sorsképlet az, amely ezekből a rövidtörténetekből, Tar Sándor újabb novellisztikájából élénk tűnik. (Ehhez képest a derús részegség állapotában leledző dorogik, vagy a kisszerű családok-betörők-zsebtolvajok életét élő bölömök világa nagyszerű.) Az emberiség legszörnyűbb traumáit (Auschwitz és gulágok), az ember legnagyobb megaláztatásait (éhínség és háború) idéző valóságkép az, amely kifejezést nyer bennük, holott csak a hétköznapi-mindennapi „perem-társadalom” képe bontakozik ki előttünk.

BENCE Erika

EGY ÚJVIDÉKI „OLVASÓKÖNYVRŐL”

Ózer Ágnes: *Élet és történelem*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002

Lehet, hogy Érdujhelyi Menyhért Újvidék monográfiájának megjelenése óta váratott magára egy ilyen korszerű szemléletű, magyar nyelvű „újvidéki olvasókönyv”, mint amelyet Ózer Ágnes történész és muzeológus adott nemrég az olvasók kezébe, bizonyítva, hogy Érdujhelyinek itt még akadnak követői. Ebben a városban, amely „már kezdetben is magában hordozta többnemzetiségű, többvallású, multikulturális sajátos szellemiségének jegyeit, amelyeket bizonyos súrlódások ellenére a XX. század végéig sikerült lakóinak megőrizniük”.

Élet és történelem című kötete voltaképpen két részből áll. Az elsőben, az Újvidéki kistükörben, amely a könyv kétharmad részét teszi ki, több mint harminc rövidebb lélegzetű, olvasmányos írást ad közre a tartományi székváros közel- és régmúltjáról, amelyek 1997 és 2000 között az Újvidéki Rádió Szempont című kulturális mellékletében hangzottak el. Az újvidéki, helytörténeti kutatásokban (is) járatos szerző ezekben több érdekes részletet villant fel a város múltjáról, történeteket mond el eredeti levéltári dokumentumok, visszaemlékezések, vagy éppenséggel a szakirodalom meg a korabeli napisajtó hírei, tudósításai nyomán. Eközben figyelme a város mindennapjaira, jelesebb történéseire, végső soron polgári értékeire irányul, miközben követi a város magyarságának életét is. Az írásokból kitetszik, hogy a szerző mai szemmel nézi a régmúlt eseményeit, és a ma olvasójához szól, miközben gondolkodásra is késztet, esetleg vitába is bocsátkozik, de alkalomadtán (történelmi) párhuzamot is von az ismétlődni látszó események között. Írásai „a diszkontinuitás teremtette új városról” nem „monográfia-szemléletűek”, hanem olvasmányo-